

Αὗτες είναι τόσο δλοκληρωτικές, ὅσο είναι καὶ τὰ κράτη ποὺ τὰ κυβερνᾶνε διχτάτορες. Εἰν^ο ἀνάγκη ν^ο ἀναλύσουμε τὶς συνθῆκες κάνοντας παρατηρήσεις ποὺ νὰ γίνονται τόσο πιὸ προσπο-
χτικὲς ὅσο μεγαλύτερη ἔκταση παίρνουνε. "Ωσπου ν^ο ἀνακαλύψουμε τὶς εἰδικὲς ἀλληλεπιδράσεις ποὺ συμβαίνουνε. Καὶ νὰ μάθουμε σὲ ἀλληλεπιδράσεις νὰ θεμελιώνουμε τὴ σκέψη μας κι^ο δχι σὲ δυνάμεις. Τὸ ἀποτέλεσμα θάναι νὰ ἔρευνήσουμε ὡς καὶ τὶς συνθῆκες ποὺ δώσανε στοὺς παράγοντες τῆς ἀλληλεπίδρασης τὴ δύναμη ποὺ ἔχουνε.

Κάθε ἄλλο παρὰ δόλότελα καινούργιο εἰν^ο ἐτοῦτο τὸ δίδαγμα· Οἱ ἰδρυτὲς τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατικῆς διοίκησης δὲν ἦτανε τόσο ἀπλοῖκα προσκολλημένοι στὴν καθαρὴ θεωρία ὥστε νὰ μὴν καταλαβαίνουνε πόσο ἀναγκαῖο παράγοντα ἀποτελοῦν οἱ πολιτι-
στικὲς συνθῆκες γιὰ νὰ λειτουργοῦνε σωστὰ τὰ δημοκρατικὰ συ-
στήματα. Εὔχολο θὰ μοῦ ἦτανε νὰ γεμίσω τὸ βιβλίο μου μὲ σε-
λίδες τοῦ Τόμας Τζέφφρερσον ὅπου τονίζει δτι γιὰ νὰ εἰν^ο ἔξα-
σφαλισμένη ἡ δημοκρατικὴ διοίκηση εἰν^ο ἀπαραίτητο νὰ ὑπάρ-
χει ἔλευθεροτυπία καὶ καθολικὴ παιδεία, καθὼς καὶ τοπικοὶ
ὅμιλοι σὲ κάθε γειτονιὰ γιὰ νὰ κανονίζουνε τὶς τοπικές τους τὶς
ὑπόθεσεις μὲ ἴδιαίτερες συνεδριάσεις καὶ συζητήσεις. Αὗτες τὶς
γνῶμες του τὶς ἔνισχύει καὶ μὲ πολυάριθμες φράσεις ποὺ ἔξωτε-
ρικεύουνε τοὺς φόβους του πὼς δὲ θὰ πετυχαίναν οἱ δημοκρατι-
κοὶ θεσμοὶ στὶς νοτιοαμερικανικὲς χῶρες, ποῦχαν ἀποτινάξει τὸν
Ισπανικὸ ζυγό.

Καθαρὰ καὶ ἔαστερα ἔκφραζει τὸ φόβο του πὼς οἱ παρα-
δόσεις τους ἦτανε τέτοιες ὥστε δὲ ἐσωτερικὸς στρατιωτικὸς δε-
σποτισμὸς θ' ἀντικαταστοῦσε τὴν ὑποδούλωση τοὺς ἔνοντας. Τὸ
ὑπόβαθρο «τῆς ἀμάθειας, τῆς ψευδοκοληψίας καὶ τῆς δεισιδαι-
μονίας» δὲν ἦτανε καλὸς οἰωνός. Κάποτε μάλιστα ἔφτασε στὸ
σημεῖο νὰ διατυπώσει τὴ γνώμη δτι τὸ καλύτερο ποὺ θὰ μπο-
ροῦσε νὰ γίνει γιὰ τὰ νοτιοαμερικανικὰ κράτη θάτανε νὰ μεί-
νουνε κάτουν ὅπτὸ τὴν ὀνομαστικὴ ἔπικυριαρχία τῆς 'Ισπανίας μὲ

τὴ συλλογικὴ ἔγγυηση τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσίας, τῆς Ὀλλανδίας καὶ τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν ὥσπου ν' ἀποχήσουνε πείρα στὴν αὐτοδιοίκηση καὶ έτσι νὰ ἔτοιμαστοῦνε γιὰ τὴν διοκληρωτικὴ ἀνεξαρτησία.

Ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς ἀδυναμίας ποὺ παρουσίασε ἀργότερα ἡ ἀποψη τῶν δημοκρατικῶν μας προγόνων δὲν εἶν[°] δτι ἀπομονώσανε τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὶς θετικὲς συνθῆκες ποὺ ἶσως τὴν καλλιεργοῦν. Εἶναι τὸ δτι ἡ ἀνάλυσή τους δὲν πῆγε καὶ πολὺ μακριά. Καὶ τὴν ἐποχή τους δὲ μποροῦσε νὰ πάει. Τὸ χτυπητὸ δεῖγμα τῆς ἀνικανότητας αὐτῆς εἶν[°] ἡ πίστη τους στὸν τύπο καὶ στὸ σχολεῖο. Βέβαια δὲν εἶχαν ἀδικο νὰ τονίζουνε πὼς γιὰ νὰ δημουργοῦνται συνθῆκες εὔνοϊκὲς γιὰ τὴ δημοκρατία εἶν[°] ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει τύπος ἐλεύθερος, καθὼς καὶ δημόσια σχολεῖα γιὰ ὅλα τὰ παιδιά. Μὰ σύμφωνα μ[°] αὐτοὺς δὲχτοδὲς τῆς ἐλευθεροτυπίας εἶναι τοῦ ἐπίσημου κράτους ἡ λογοκρισία κι[°] δ ἔλεγχος. Δὲν προβλέψανε τὶς ἔξωκρατικὲς αἰτίες ποὺ θὰ μποροῦσανε νὰ τὴν περιορίσουνε τὴν ἐλευθεροτυπία μήτε καὶ τοὺς παράγοντες τοὺς οἰκονομικοὺς ποὺ θὰ συντελούσανε στῆς ἔξουσίας τὴ συγκέντρωση. Καὶ δὲν κατορθώσανε νὰ δοῦνε πόσο ἡ γραμματικὴ μόρφωση μποροῦσε νὰ γίνει ὅπλο στὰ χέρια μιᾶς σατραπικῆς κυβέρνησης οὕτε πὼς ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ τὴν προαγωγὴ τῆς δημοτικῆς παιδείας στὴν Εὐρώπη θάταν ἡ αὖξηση τῆς στρατιωτικῆς δύναμης:

Παράδειγμα ἀποτυχίας τῆς παιδείας γενικά, ἀνεξάρτητα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη προσοχὴ ποὺ δόθηκε σ[°] ὅλα τὰ εἰδικὰ στοιχεῖα ποὺ τὴν ἀποτελοῦν, εἶν[°] ἡ Ἱδια ἡ Γερμανία. Τὰ σχολεῖα τῆς εἶχανε τόση ἐπιτυχία ὥστε αὐτὴ ἡ χώρα εἶχε τὸ μικρότερο ποσοστὸ ἀγραμματοσύνης. Κ[°] ἦταν ὀνομαστὰ σ[°] ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμο τὰ πανεπιστήμια της γιὰ τὴν πολυμάθεια ποὺ προσφέρνανε καὶ γιὰ τὶς ἐπιστημονικές τους ἔρευνες. Ἀλήθεια, δὲν εἶναι πολλὰ χρόνια ποὺ κάποιος διαλεχτὸς Ἀμερικανὸς παιδαγωγὸς τάφερε γιὰ παράδειγμα ποὺ θάπερε νὰ τὸ ἀκολου-

θήσουμε στὸν τόπο μας γιὰ νὰ βροῦνε γιατρειὰ ἀπὸ τὶς ἀδυνα-
μίες τους τὸ ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά μας ἰδρύματα. Κι ὅμως ἡ
δημοτικὴ ἐκπαίδευση τῆς Γερμανίας πρόσφερε πνευματικὴ τροφὴ
στὴν προπαγάνδα τοῦ δλοχληρωτισμοῦ κ' οἱ ἀνώτερες σχολές
της ἦταν κέντρα τῆς ἀντίδρασης κατὰ τῆς γερμανικῆς δημο-
κρατίας.

Αὐτὰ τὰ παραδείγματα εἰν’ ἀπλά. Κι ἵσως παραεῖναι γνώ-
μα γιὰ νὰ κάνουνε μεγάλη ἐντύπωση. Νά ὅμως τί διαλαλοῦνε:
Δὲ μπορεῖ βέβαια νὰ ὑπάρχουν ἐλεύθεροι θεσμοὶ σὲ μιὰ μεγάλη
ἐπικράτεια δίχως ἔνα μηχανισμὸ σὰν τὸν τύπο, γιὰ νὰ μεταδί-
νονται γλήγορα καὶ πλατιὰ οἱ ἴδεες κ' οἱ πληροφορίες, καὶ δίχως
νὰ ξέρει δῆλος δὲ κόσμος γράμματα, γιὰ νάναι σὲ θέση νὰ ἐπω-
φεληθεῖ ἀπὸ αὐτὸ τὸ μηχανισμό. “Ομως αὐτοὶ οἱ παράγοντες οἱ
ἴδιοι δημιουργοῦνε πρόβλημα γιὰ μιὰ δημοκρατία ἀντὶς νὰ τῆς
δίνουνε τὴ λύση τὴν τελειωτική. Ξέχωρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι
δὲ τύπος μπορεῖ νὰ περισπάσει τὴν προσοχὴ μὲ κουροφέξαλα ἢ
νάναι πράχτορας μιᾶς φατρίας, μιᾶς πολιτικῆς μερίδας, ἢ ὅρ-
γανο γιὰ νὰ ἐντυπώνονται στὸν κόσμο ἴδεες ποὺ ὑποστηρίζουνε
τὰ κρυφὰ συμφέροντα μιᾶς ὁμάδας ἢ μιᾶς τάξης (ὅλα στὸ ὄνομα
τῶν γενικῶν συμφερόντων), εἶναι τέτοια ἢ παγκόσμια πολιτικὴ
σκηνὴ ἢ τωρινὴ ὥστε σποραδικὰ γεγονότα παίρνοντας δημοσιό-
τητα νὰ δημιουργοῦν ἀντίλαλο ποὺ φέρνει ἀναστάτωση καὶ σύγ-
χυση στὰ συναισθήματα τῶν ἀνθρώπων. Κι ἀφοῦ γιὰ ἔναν
αἱώνα πιστεύτηκε πὼς τὸ σύστημα τῆς καθολικῆς παιδείας
ἀναγκαστικά, ἀπὸ τὴν ἕδια τὴ φύση τοῦ ἔργου του, εἶναι, ὅπως
τὸ ὄνομάσανε οἱ πρῶτοι του ἀπόστολοι, «στύλος τῆς δημοκρα-
τίας», μαθαίνουμε πὼς ὅλα ὅσα σχετίζονται μὲ τὰ δημόσια
σχολεῖα, δὲ ἔλεγχός τους δὲ κρατικός, ἢ ὅργανωσή τους, ἢ διοί-
κησή τους, ἢ θέση τῶν δασκάλων, τὰ θέματα ποὺ διδάσκονται
κ' ἢ μέθοδος τῆς διδασκαλίας τους, θέτουνε προβλήματα.
Καὶ πὼς τοῦτα τὰ προβλήματα ἀγνοηθήκανε σὲ μεγάλο βαθμὸ
σχετικὰ μὲ τὸ σύνδεσμο τῶν σχολείων πρὸς τοὺς δημοκρατικοὺς

θεσμούς. Πραγματικά, ή προσοχή που δόθηκε σ' αὐτά τὰ πράματα ἀπὸ διάφορες τεχνικὲς πλευρές, στάθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους που καταχωνιάστηκε τὸ ζῆτημα τὸ βασικό.

Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἀφοῦ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἀγωνιστήκανε καὶ πιστέψανε ψεύτικους θεούς, ἔχουνε τώρα στὰ χέρια τους μεθόδους γιὰ νὰ φέρνουνε τὰ ἴδιαίτερα γεγονότα καὶ τὶς γενικὲς ίδεες σὲ γόνιμη συνεργασία. Μὰ ὅσο γιὰ τὸν τρόπο που καταλαβαίνουμε τὰ κοινωνικὰ γεγονότα, ζοῦμε ἀκόμα στὴν προεπιστημονικὴ ἐποχή, ἀγκαλὰ καὶ τὰ γεγονότα που πρέπει νὰ καταλάβουμε εἶν' οἱ συνέπειες πούφερε ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, μιὰ ἐφαρμογὴ δίχως προηγούμενο στὴν ιστορία. Σχετικὰ μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν κατανόηση τῶν κοινωνικῶν γεγονότων ἔχουμε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἀμέτρητα γεγονότα ἀχώνευτα κι' ἀσύνδετα, που τὸ καθένα τους ἔξιστορεῖται ἀπομονωμένο (κ' ἔτσι εὔκολα χρωματίζεται ἀπὸ κάποια ἀλκυστικὴ παρανόηση) κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μεριὰ πλατιές γενικεύσεις ἀνεξέλεγχτες.

Οἱ γενικεύσεις εἶναι τόσο γενικές, δηλαδὴ τόσο ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὰ περιστατικὰ ὅπου τάχα ἐφαρμόζονται, ὥστε εἶναι ζητήματα γνώμης καὶ πολλὲς φορὲς καταντᾶνε σαλπίσματα συναγερμοῦ καὶ συνθήματα γιὰ τὶς φατρίες καὶ τὶς κοινωνικὲς τάξεις. Συχνὰ ἐκφράζουνε φατριαστικὸς πόθους διατυπωμένους μὲ τὴ γλώσσα τῆς διανόησης. Μιὰ κ' εἶναι ζητήματα γνώμης, χτυπιοῦνται δῶθε κεῖθε στὴ λογομαχία καὶ στὴ σύγκρουση κι' εἶν' ὑποκείμενες στὶς ἄλλαγές που γίνονται στὶς λαϊκὲς διαθέσεις. Διαφέρουν ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς γενικεύσεις σ' ὅλα οὖσιαστικὰ τὰ σημεῖα. Γιατὶ οἱ γενικεύσεις οἱ ἐπιστημονικὲς ἐκφράζουνε τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν γεγονότων. Κι' ὅσο περσότερα γεγονότα συνδέουν, τόσο ἐλέγχονται ἀπὸ τὸ ὑλικὸ ὅπου ἐφαρμόζονται.

"Ἄν μιὰ ματιὰ στὴν πρώτη σελίδα τῆς ἐφημερίδας δείχνει τὶ σημαίνουν οἱ γνῶμες οἱ ἀνεξέλεγχτες που παρουσιάζονται σὰ

γενικές άρχες θεμελιωμένες στή λογική σκέψη, οί κολόνες τῆς εἰδησεογραφίας φανερώνουνε τί σημαίνουνε πολλά και διάφορα γεγονότα ἀσχετα ἀναμεταξύ τους. Οί εἰδήσεις ποὺ «προκαλοῦν αἰσθηση» κάνουνε τοὺς κοινοὺς ἀνθρώπους νὰ σχηματίσουνε μὰ ἀπλὴ ἔννοια τῆς αἰσθησης βγαλμένη ἀπὸ τὸν καθημερινὸ τύπο και πὸ διδαχτικὴ ἀπὸ τῶν ψυχολογικῶν βιβλίων τὰ κεφάλαια ποὺ πραγματεύονται τὸ θέμα τῆς αἴσθησης. Τόσο μεγαλύτερη αἰσθηση προκαλεῖ ἐνα περιστατικὸ δσο δυνατότερη εἰνὴ χρούσῃ ποὺ κάνει ἀπομονωμένο, ἀσύνδετο μ' ἄλλα περιστατικὰ ποὺ νὰ τοῦ δίνουνε τὴ σημασία του. Τέτοια περιστατικὰ διαβάνε τὴν προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων ποὺ τοὺς ἀρέσει νὰ εἶναι τὰ πράματα ώμα. Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀνήκουν οἱ συνηθισμένες εἰδήσεις γιὰ φόνους, γιὰ ἐρωτικὲς ἀπαγωγὲς κ.τ.λ., ὅταν παίρνουνε τεχνητὴ ἔνταση ἀπὸ τὸ ἀσυνήθιστο μέγεθος ἢ χρῶμα τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων. Θάτανε τρούσμος νὰ ποῦμε πὼς δ ἀντίχτυπος ποὺ μπορεῖ νάχει μιὰ εἰδηση εἶναι τόσο πὸ διανοητικὸς και τόσο λιγότερο αἰσθησιακὸς δσο προέρχεται ἡ σπουδαιότητά της ἀπὸ τὴ συνάφειά της μ' ἄλλα πράματα. «Έχουμε δῶ δυὸ σειρὲς ἀπὸ λέξεις ποὺ ἐκφράζουνε τὸ ίδιο πράμα.

«Ἐνα ἀπὸ τὸ ἀποτελέσματα ποὺ κάτου ἀπὸ τὶς τωρινὲς συνθῆκες ἔφερε τὸ νὰ ξέρουν οἱ ἀνθρώποι νὰ διαβάζουνε, ἥτανε νὰ γεννηθεῖ σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους δίψα γιὰ στιγμαῖες συγκινήσεις. Αὐτὲς οἱ συγκινήσεις προκαλοῦνται ἀπὸ κρούσεις ποὺ ἔρεθίζουνε τὶς ἀπολήξεις τῶν νεύρων. Μὰ ἔσπασε δ σύνδεσμος τους μὲ τὶς ἔγκεφαλικὲς λειτουργίες. Τότε τὸ ἔξωτερικὸ ἔρεθισμα κ' ἡ διέγερση ποὺ προκαλεῖ δὲ ρυθμίζονται ἔτσι ποὺ νὰ παράγεται ἀντίληψη. Παράλληλα ἡ συνήθεια νὰ κρεμόμαστε ἀπὸ ἔξωτερικὰ ἔρεθισματα μᾶς ἔχει ἔξασθενήσει τὴ συνήθεια νὰ μεταχειρίζομαστε τὴν κρίση μας. Εἶναι πιθανὸ δτι γενικὰ στὶς δυνάμεις τῆς ἀνθρώπινης ἀντοχῆς χρωστᾶμε τὸ πὼς δὲν εἶναι σοβαρότερες οἱ συνέπειες ἀπὸ δτι εἶναι.

«Ἡ λειτουργία νέων μηχανῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν

έφαρμογή ἐπιστημονικῶν ἐφευρέσεων ἔχει βέβαια ἐπεκτείνει τεράστια τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ποικιλία τῶν ἴδιαίτερων περιστατικῶν, τῶν εἰδήσεων, ποὺς ἐπηρεάζουν τὶς αἰσθήσεις, καθὼς καὶ τὶς συγκανήσεις τὶς συνυφασμένες μὲ τὶς αἰσθήσεις. Ὁ τηλέγραφος, τὸ τηλέφωνο, τὸ ραδιόφωνο ἀναγγέλνουν περιστατικὰ ποὺ γίνονται σ' ὅλῃ τὴν ὑφήλιο. Τὰ περσότερα εἶναι περιστατικὰ τέτοια ποὺ δύσι τ' ἀκοῦνται ἄλλο τίποτις δὲ μποροῦνται νὰ κάνουν γι' αὐτὰ παρὰ ν' ἀντιδράσουν μὲ μιὰ θυμικὴ διέγερση περαστική. Γιατὶ δὲν ἔχουν σχέση ἀναμεταξύ τους, δὲν ἀποτελοῦν δργανικὸ σύνολο καὶ ἔτσι δὲ μπορεῖ ἡ φαντασία ν' ἀναπληρώσει τὴν ἀμεσότητα τῆς ἀντίδρασης ποὺ θὰ δημιουργοῦνται ἢ αὐτοπρόσωπη παρουσία. Πρὸς ἀρχινήσουμε νὰ πολυλυπόμαστε κείνους ποὺ κατοικούσανε στὶς ἀγροτικές μας τὶς περιοχὲς δταν δὲν εἶχαν ἀκόμα ἐφευρεθεῖ τὰ νέα συστήματα γιὰ τὴν κυκλοφορία τῶν εἰδήσεων, θάπρεπε νὰ θυμηθοῦμε πῶς αὐτοὶ ἔρχανται γιὰ διὰ τοὺς ἐπηρεάζει τὴν ζωή τους περσότερα πράματα ἀπὸ δσα εἶναι πιθανὸν νὰ ἔρθει διάτοικος μᾶς σημερινῆς πόλης γιὰ τὶς αἰτίες ποὺ δημιουργοῦνται τὶς δουλειές του. Κεῖνοι δὲ μπορούσανε βέβαια νὰ πληροφοροῦνται τόσα πράματα δσα αὐτός, μὰ ἥταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἔρχονται, θέλω νὰ πῶ νὰ καταλαβαίνωνται, τὶς συνθήκες ποὺ ἐπηρεάζανται τῶν δικῶν τους τῶν ὑποθέσεων τὴν διαχείριση. Σήμερα οἱ ἐπιρροές ποὺ δέχονται οἱ ἐνέργειες τῶν ἀτόμων ἔρχονται ἀπὸ τόσο μακριὰ ὕστερα μένουν ἀγνωστες. Βρισκόμαστε στὴ διάθεση περιστατικῶν ποὺ ἐνεργοῦνται πάνω μας ἀνεπάντεχα, ἀπότομα καὶ βίαια.

Δὲ χρειάζεται νὰ πᾶμε μακριὰ γιὰ νὰ δοῦμε ποιὰ συνάφεια ἔχουνται τοῦτες οἱ σκέψεις μὲ τὶς πολιτιστικὲς συνθήκες ποὺ ἀποτελοῦνται τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐλευθερίας. Ἀμεσα σχετίζονται μὲ διὰ τοὺς μᾶς φαίνεται σήμερα ὑπερβολικὴ ἀπλοποίηση τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας τῆς ἀγαπητῆς σὲ κείνους ποὺ δημιουργήσανται τὴ δημοκρατική μας διοίκηση.

Αὗτοὶ εἶχανε στὸ νοῦ τους ἀνθρώπους ποὺ οἱ καθημερινές τους οἱ ἀσχολίες τοὺς ἔυπνούσανε τὴν πρωτοβουλία καὶ τὸ κουράγιο, ἀνθρώπους ποὺ οἱ γνώσεις τους, ἀγκαλὰ κ' ἥτανε περιορισμένες, εἶχαν ἀρκετὰ ἄμεση ἐφαρμογὴ σ' ὅ,τι εἶχανε νὰ κάνουνε, ἀνθρώπους ποὺ κάθε πληροφορίας τους ἡ πηγὴ βρισκόταν σὲ ἀρκετὰ μεγάλο βαθμὸν κάτου ἀπὸ τὸν ἔλεγχό τους. Τὴν κρίση τους τὴν ἔξασκούσανε σὲ πράματα ποὺ δὲ βγαίναν δέξιο ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς δράσης τους καὶ τῶν ἐπαφῶν τους. Ὁ τύπος, ὁ τηλέγραφος, τὸ ραδιόφωνο πλατύναν ἀπεριόριστα τὴν περιοχὴ τῶν γνώσεων ποὺ βρίσκονται στὴ διάθεση τοῦ μέσου ἀνθρώπου.

Θάταν ἀνόητο νὸ ἀρνηθοῦμε πὼς εἶχανε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἔκεινήσουνε μερικὰ δκνὰ μυαλά. Ὅμως ἀνοίξανε δρόμους ποὺ ἀδιάκοπα τοὺς χρησιμοποιεῖ ἡ προπαγάνδα γιὰ νὰ προκαλεῖ συγκινήσεις καὶ νὸ ἀφήνει πίσω της καὶ κάποιο ἀπόθεμα γνώμης. Καὶ κοντὰ σ' αὐτὸ δίνουνε καὶ πολλὲς πληροφορίες ποὺ δὲν ἀπευθύνονται μόνο στὴν κρίση. Μὰ κι ἀν ἥθελε ἡ κρίση νὸ ἀνταποκριθεῖ, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ λειτουργήσει ἀποτελεσματικά, τόση τάση πρὸς τὴ διασπορὰ ἔχει τὸ ὑλικὸ δπου καλεῖται νὰ δράσει. Σήμερα δι μέσος ἀνθρωπος περιτριγυρίζεται ἀπὸ ἔτοιμα πνευματικὰ ἀγαθά, ὅπως περιτριγυρίζεται ἀπὸ ἔτοιμα τρόφιμα, ἐμπορεύματα καὶ κάθε λογῆς μαραφέτια. Στὴν κατασκευὴ εἴτε τῶν πνευματικῶν εἴτε τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν δὲν ἔχει τὴ συμμετοχὴ πούχανε οἱ πρόγονοι μας, οἱ πρόδρομοι. Βγάνουνε λοιπὸν τὸ συμπέρασμα πὼς καλύτερα ξέρανε κεῖνοι τί εἶχανε νὰ κάνουνε, κι ἀς ξέρανε πολὺ λιγότερο ἀπὸ μᾶς τί γινότανε σ' δλο τὸν κόσμο.

Ἡ αὐτοδιοίκηση ποὺ ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὶς κοινοτικὲς συνελεύσεις εἶναι κατάλληλη γιὰ ὑποθέσεις τοπικές: γιὰ τὰ σχολικὰ χτίρια, γιὰ τὰ εἰσοδήματα τῆς περιφέρειας, γιὰ τοὺς τοπικοὺς δρόμους καὶ γιὰ τὴν τοπικὴ φορολογία. Ἡ συμμετοχὴ σὲ τοῦτες τὶς μορφὲς τῆς αὐτοδιοίκησης ἥτανε καλὴ προετοιμασία γιὰ τὴν αὐτοδιοίκηση σὲ μεγαλύτερη κλίμακα. Μὰ τέτοια ζητήματα δπως

τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς δρόμους καὶ μὲ τὰ σχολεῖα κάτου ἀπὸ τίς συνθῆκες τὶς τωρινὲς δὲν ἔχουνε μόνο τοπικὴ σημασία, ἀκόμα καὶ στὶς ἀγροτικὲς περιφέρειες. Χρήσιμη εἶναι βέβαια καὶ ἡ συμμετοχὴ σὲ κοινοτικὲς συνελεύσεις. Γιατὶ καλλιεργεῖ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ κοινά. Μὰ δὲ μπορεῖ νὰ δώσει στὸν πολίτη κείνη τὴν ἐνημερότητα ποὺ θὰ τὸν κάνει ἵκανὸν νὰ κρίνει τὰ ἔθνικὰ ζητήματα μὲ κατανόηση. Καὶ τὰ ζητήματα τὰ ἔθνικὰ ἐπηρεάζονται κι ἀπὸ τὴν κατάσταση τὴν παγκόσμια. Τὸ νὰ πᾶς στὸ σχολεῖο καὶ νὰ μάθεις γράμματα δὲ μπορεῖ νὲ ἀντικαταστήσει τὶς ἵκανότητες ποὺ ἄλλον καιρὸν τὶς δίνανε ἀμεσα βιώματα διδαχτικά.

Τὸ κενὸ ποὺ δημιουργησε ἡ ἔλλειψη ἀπὸ κατάλληλα προσωπικὰ βιώματα συνδυάζεται μὲ τὸ μπέρδεμα ποὺ παθαίνουν οἱ ἀνθρώποι ἐπειδὴ βρίσκονται μπροστὰ σὲ ἕνα σωρὸ ἀσύνδετα περιστατικά. Τοὺς δημιουργοῦνται ψυχικὲς καταστάσεις ποὺ τοὺς κάνουν ἐπιδεχτικοὺς στὴν ἐπιρροὴ τῆς ὁργανωμένης προπαγάνδας. Κι ἀυτὴ κάθε ὥρα καὶ στιγμὴ τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια κοπανάει, κάτι λίγες γνῶμες, σχετικὰ ἀπλές. Καὶ διαλαλεῖ πὼς εἰνὲ «ἄληθειες» ἀπαραίτητες γιὰ νάναι τὸ ἔθνος εὐτυχισμένο. Κοντολογῆς, ἀνθέλουμε νὰ καταλάβουμε πόση δύναμη ἔχει σήμερα ἡ προπαγάνδα ἡ ὁργανωμένη, πρέπει νάχουμε στὸ νοῦ μας ποιὲς ψυχικὲς καταστάσεις δημιουργοῦνται στοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν τεράστια ἀνάπτυξη τῶν μηχανικῶν μέσων.

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν ἀσύνδετων γεγονότων ποὺ σήμερα ἐπηρεάζουνε τὸ μέσο ἀνθρωπο σχεδὸν ἀδιάκοπα τὸ καταλαβαίνουμε πιὸ εὔκολα ἀπὸ δ, τι καταλαβαίνουμε τὴν ἐπίδραση πούχουνε πάνου στὴν ἐρμηνεία τῶν περιστατικῶν τῆς πραγτικῆς ζωῆς γενικότητες ἀπλοϊκές, ἀνεξέλεγχτες ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν γεγονότων. "Ἐτσι δίνονται ἐρμηνεῖες ποὺ δὲν προκαλοῦνε καμιὰ διάθεση γιὰ ἔρευνα, ἐρμηνεῖες ποὺ τὶς παραδέχεται δὲ κόσμος χωρὶς νὰ τὶς κρίνει. "Υποτιμήθηκε ἡ ἐπιρροὴ ποὺ ἀσκοῦν οἱ γενικότητες, δηλαδὴ οἱ ἰδεολογικὲς «ἀρχές». Καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες τούτης τῆς

ὑποτίμησης εἶναι πώς αὐτές οἱ ἀρχὲς εἶναι τόσο συνυφασμένες μὲ τὶς συνήθειες ὥστε τὴν ὑπαρξή τους καθόλου δὲν τὴν νιώθουν ὅσοι κατευθύνονται ἀπὸ αὐτές. "Ἡ καὶ ἀν τὶς νιώθουνται, τὶς παίρνουντες γι ἄλληθειες αὐταπόδειχτες, βασισμένες στὸν κοινὸν νοῦν. "Οταν οἱ συνήθειες εἶναι τόσο βαθιὰ ριζωμένες ὥστε ν' ἀποτελοῦνται δεύτερη φύση, φαίνονται τόσο ἀναπόφευχτες ὅσο εἰν" ή κίνηση τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων. Οἱ «ἀρχὲς» καὶ οἱ γνῶμονες ποὺ ἔκφραζονται μὲ λόγια καὶ πούχουνται μεγάλη κυκλοφορία μιὰν ὅρισμένη ἐποχή, ἄλλο δὲν εἶναι τὶς περσότερες φορὲς παρὰ ή διατύπωση πραγμάτων ποὺ οἱ ἀνθρώποι δχι τόσο τὰ πιστεύουντες —ἄγδώσουμες στὴ λέξη «πίστη» σημασία διανοητική—ὅσο ζοῦνται σύμφωνα μ' αὐτὰ χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουνται. "Οταν λοιπὸν ἀνθρώποι ποὺ ζήσανται κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθῆκες καὶ ἀποχήσανται διαφορετικὲς συνήθειες ζωῆς, βγάνουνται στὴ μέση διαφορετικὲς ἀρχές, αὐτές οἱ ἀρχὲς ἀπορρίπτονται σὰν αἴτιες καποιας κολλητικῆς ἀρρώστιας ποὺ μᾶς τὴν κουβαλήσανται ξένοι, ἔχτροι τῶν θεσμῶν μας.

Οἱ γνῶμες εἰν" ἀπὸ δλα τὸ ἀνθρώπινα πράματα τὸ πιὸ ἐπιπόλαιο καὶ συνάμα τὸ πιὸ δυνατό. Αὕτη ή ἀσυμφωνία ποὺ ὑπάρχει ἀναμεταξύ τους, προέρχεται ἀπὸ τὸ σύνδεσμο ή ἀπὸ τὴν ἔλλειψη συνδέσμου μὲ συνήθειες ποὺ ἔπηρεάζουνται σχεδὸν ἀσυναίσθητα. "Υπάρχουνται καὶ οἱ συνήθειες οἱ φραστικές. Καὶ ἔχουνται δύναμη. Οἱ ἀνθρώποι ξακολουθοῦνται νὰ παραδέχονται τὶς τυπικὲς ἔκφρασεις καὶ δταν ἀκόμα δὲν εἶναι πιὰ τίποτις παραπάνου ἀπὸ θρησκευτικοὶ τύποι γλωσσικοί. Φέρνει κάποιο πραχτικὸ ἀποτέλεσμα καὶ λατρεία ποὺ γίνεται μὲ τὰ χεῖλα. Δημιουργεῖ διχασμοὺς διανοητικοὺς καὶ συναισθηματικούς. Αὗτοὶ οἱ διχασμοὶ δὲν εἶναι τσως ὑποχρισία σκόπιμη. Κι διμως ἀποτελοῦν ἐνα είδος ἀνειλικρίνειας, μιὰν ἀσυμφωνία ἀνάμεσα σὲ κεῖνο ποὺ κάνεις καὶ κεῖνο ποὺ λέεις πώς πιστεύεις. Κατάπληξη μᾶς προξενεῖ τούτη η ἀσυμφωνία στὶς περιπτώσεις δπου εἶναι φανερὸ πώς «πιστεύει» δ ἀνθρώπος αὐτὸ ποὺ λέει, πράμα ποὺ σημαίνει πώς

ούτε καὶ τοῦ περνάει ἀπὸ τὸ νοῦ πὼς εἰνº ἀσυμβίβαστο μº αὐτὸ
ποὺ κάνει. Τοῦτα τὰ χάσματα, τοῦτες οἱ ἀνειλικρίνεις βαθαί-
νουνται καὶ πλαταίνουνται σὲ καιροὺς σὰν τὸν τωρινὸν ποὺ οἱ μεγά-
λες ἄλλαγές στὰ γεγονότα καὶ στὶς πραχτικὲς δουλειὲς συνο-
δεύονται ἀπὸ ὅλοφάνερα ἀπομεινάρια πολιτισμοῦ στὴ γλωσσικὴ
διατύπωση. Κιº δσοιº ἔγελάσανε τὸν ἕαυτό τους πρῶτα, τὰ κατα-
φέρνουνται μιὰ χαρὰ νὰ ἔγελάνε καὶ τοὺς ἄλλους. "Ἐνα ἀπὸ τὰ
πιὸ καταπληκτικὰ ἀνθρώπινα φαινόμενα εἰνº ἡ περίπτωση τῶν
προσώπων ποὺ μὲ καλὴ πίστη κάνουνται κεῖνο ποὺ εὔκολα μπορεῖ
νº ἀποδεῖξει ἡ λογικὴ πὼς εἰνº ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν καλὴ πίστη.

Καὶ τέτοιες ἀνειλικρίνεις εἶναι πιὸ συχνὲς ἀπº τὶς θελημα-
τικὲς ὑποκρισίες καὶ πιὸ βλαβερές. Σὲ μεγάλη κλίμακα ὑπάρ-
χουνται τὸν καιρὸν ποὺ γίνεται μεγάλη ἄλλαγή γύρω μας συνοδε-
μένη ἀπὸ ἄλλαγή σº ὅ, τι κάνουν οἱ ἀνθρώποι γιὰ νὰ τῆς ἀντα-
ποκριθοῦνται κιº ἀπὸ ἄλλαγή στὶς συνήθειες τους τὶς φανερές. Δὲν
ἀναπροσαρμόζονται ὅμως ἀντίστοιχα οἱ ψυχικὲς διαθέσεις οἱ σχη-
ματισμένες σὲ ἐποχὴ προηγούμενη ἀπº τὴν ἄλλαγή πούγινε γύρω
μας. Αὐτὸ τº «ἀπομεινάρι τοῦ πολιτισμοῦ» εἶναι παντοῦ φανερὸ
στὴν ἐποχὴ τὴν τωρινή. Τὸ ποσοστὸ τῆς ἄλλαγῆς πούγινε στὶς
συνθῆκες στάθηκε τόσο μεγαλύτερο ἀπº ὅ, τι ἄλλο γνώρισε ὁ κό-
σμος πρωτύτερα, ὥστε ὑπολογίζεται πὼς ὁ περασμένος αἰώνας
εἶδε νὰ γίνονται στὶς συνθῆκες ποὺ ζοῦν οἱ ἀνθρώποι καὶ συν-
δέονται ἀναμεταξύ τους πιὸ πολλὲς ἄλλαγές ἀπº ὅσες γίνανται πιὸ
μπροστὰ μέσα σὲ χιλιάδες χρόνια. "Ητανε τόσο γοργὸ τῆς ἄλ-
λαγῆς τὸ βῆμα ὥστε πραγματικὰ ἥταν ἀδύνατο νὰ τὸ παρακο-
λουθήσουν οἱ βασικὲς παραδόσεις καὶ πίστεις. Μεγάλες μάζες ἀν-
θρώπων κιº ὅχι μόνο ἄτομα σκορπισμένα δῶ καὶ κεῖ ἀνταποκρί-
νονται τὶς περσότερες φορὲς στὶς γύρω τους συνθῆκες κάνον-
ταις πράξεις ἀσχετες μὲ τὶς γνώριμές τους φραστικὲς ἀντιδράσεις.
Κº οἱ φραστικές τους πάλι ἀντιδράσεις ἔξωτερικεύονται ψυχικὲς
διαθέσεις ἐμποτισμένες ἀπὸ συναισθήματα που βρίσκουνται διέξοδο
στὰ λόγια κιº ὅχι στὰ ἔργα.

Τις ἐπιδράσεις τοῦ πολιτισμοῦ πάνου στὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦνε τώρα τὴν ἐλευθερία δὲ θὰ μπορέσουμε γὰ τὶς ζυγίσουμε σωστά, ἢν δὲν πάρουμε ὑπὸ δψη μας τὰ ἡθικὰ καὶ θρησκευτικὰ οἶγματα ποὺ ἀνοίγονται μὲς στὴν ίδια τὴν ὑφὴ τῆς προσωπικότητάς μας. Τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας μᾶς γνήσιας δημοκρατίας δὲ θὰ τὸ ἀντικρύσουμε σωστὰ στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη, ἢν δὲν πραγματοποιήσουμε τὴ διανοητικὴ καὶ ἡθικὴ μας ἐναρμόνιση μέσ' ἀπὸ τὸ μπέρδεμα τὸ σημερνό. Ὑπάρχουνε χάσματα, ὑπάρχουνε διχασμοὶ ἀνάμεσα σὲ ψυχικὲς διαθέσεις συναισθηματικὰ καὶ συγγενικὰ συντονισμένες μὲ τὰ περασμένα καὶ σὲ συνήθειες ποὺ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ὑπάρχουνε, γιατὶ βρίσκονται οἱ ἀνθρωποι στὴν ἀνάγκη νὸς ἀντιμετωπίσουνε τὶς συνήθειες τὶς τωρινές. Κ' ἐπειδὴ ὑπάρχουνε τοῦτα τὰ οἶγματα, τοῦτοι οἱ διχασμοί, δρισμένοι ἀνθρωποι, ἐνῶ δὲν παύουνε νὰ διαβεβαιώνουνε πὼς εἰνὸς ἀφοσιωμένοι στὴ δημοκρατία, μήτε σκέφτονται μήτε ἔνεργοῦνε σύμφωνα μὲ τὶς ἡθικὲς ὑποχρεώσεις ποὺ τοὺς ἐπιβάλλουν οἱ διαβεβαιώσεις τους. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὸς ἀτονοῦν ἀκόμα παραπάνου οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις ποὺ στηρίζουνε τὴν ἀληθινὴ δημοκρατία, εἴτε στοὺς ἐπιχειρηματίες βρίσκεται αὐτὸς δὲ διχασμὸς εἴτε στοὺς κληρικοὺς εἴτε στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς εἴτε στοὺς πολιτικούς. Ὁ σοβαρότερος κίντυνος ποὺ διατρέχει ἡ δημοκρατία μας δὲν εἶναι πὼς ὑπάρχουνε ξένα κράτη δλοκληρωτικά. Εἶναι πὼς ὑπάρχουνε στὶς ψυχικές μας διαθέσεις καὶ στοὺς θεσμούς μας συνθῆκες ἀνάλογες μὲ κεῖνες ποὺ μέσα στὰ ξένα κράτη δώσανε τὴ νίκη στὴν ἐξωτερικὴ αὐθεντία, στὴν δμοιομορφία καὶ στὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Ἀρχηγό. Γιὸς αὐτὸς τὸ λόγο ἔδω εἶναι καὶ τὸ πεδίο τῆς μάχης -μέσα μας καὶ μέσα στοὺς θεσμούς μας.